Егемен Қазақстан

Менің Қараталым

Жанат ЕЛШІБЕК.

Эссе-жыр

Менің Қараталым! Сені ойға алған сәтте жанарыма сыланданған сұлу дидарың жетіп келеді-ай. Есімде мәңгі өшпестей қашалып, бедерленген бейнең мың құбылып, мың түрленіп құдды бір кемпірқосақ жолағындай көз алдыма керіліп тұра қалады. Ұшар басын сеңгір-сеңгір таулардан алып, тыпыршыған асаудай ілгері асыққан ақ көбік жалды толқындарың со-на-у қиырда шалқыған көгілдір Балқашын құшырлана сүйіп барып тыншиды. Күндіз — күміс, түнде — алтын боп ағатын ұлан жолында талайдың шөлін басып, талай жердің нәрін ашып, талай-талай құтберекелі бел-белестерді басып өтеді. Қос жағалауын оқалы тондай көмкерген жыныс тоғай, нілдей тұнған көк-жасыл ну мен толқындардың майда лебімен-ақ дір-дір етер балқұрақтардың сыбдыры құс базарының думанына ұласып ғажайып күйге бөлері сөзсіз. Үлкен өмірдің жұлынындай мәңгі тіршіліктің қан тамырындай тартылған Қараталымның лүпілі мен сыңғырлап күлген керім келбетін де, жүрек шіркін, жазбай көреді-ау. Иә, мен суретші емеспін. Сөйтсе-дағы қисапсыз бояуға шомылған кіндік қаным тамған туған жерімнің, бұлғақтап өскен, өбектей өнген өлкемнің ажарын сұйылтпай тамаша картинасын санамда өзімше кескіндеймін. Жадыда жатталған, есімде шимайланған суреттер нобайы да қилы-қилы. Өмір өрмегі боп өрілер сырлы қызықтар мен бейнелі бедерлер бірде алаңсыз балалығыңды, бірде жарқылдаған жастығыңды, енді бірде аңқылдаған байсалдығыңды тұлғалайтыны және рас.

Менің Қараталым! Осынау сөздер тіліме оралған сайын әлгінде ғана атамекенімнің әсем полотносын өшпестей айшықтауға құлшынған күйсандық көңілімнің бөлекше күмбірлегенін қайтерсіз. Жанарымда мөлтілдеген суреттер әуезді ән салып тұрғандай. Құлақ түбінде жаңғырған сиқырлы да, сағынышқа толы саз там-тұмдап жетіп жатқандай, жетіп жатқандай. Неткен ғажап әуез. Бүкіл дүние сырлы үнге бөленгендей. Иә, мен сазгер емеспін. Әйтсе де әлдеқайдан үзіліп, талып естілген әдемі әуенді сезімтал жүрек өз құндағына аялап бөлегендей ме, қалай? Бәлкім, ол — сыңғырлап күлген, сықылықтап ойнаған Қаратал толқындары шығар. Шағаласы шаңқылдаған көгілдір Балқашымның сыңсыған қамысы мен балауса құрағын мекендеген құстар әні де таңды таңға жалғар думанды шағы-ау. Қанаттылар базары ұлан жазға әсте толастамайды ғой. Көк күмбезінде де, көгілдір айдын төсінде де қалқыған, қалықтаған тамаша әуен. Жер түбінен жеткен сағынышты сазды жан-дүниеңмен тыңдай бергің келеді, тыңдай бергің келеді. Тұлабойыңды шымырлатқан туған жер әуендері еріксіз көмейіңе кептеліп, өзіңнің де қалай ыңылдап ән салғаныңды аңғармайсың-ау...

Менің Қараталым! Алтын ұям — алтын бесігім. Жырақта жүрсем де сен менің жанымда секілдісің. Есіме алған бетте жұдырықтай жүрегімнің бір бұрышында мәңгі өшпестей сақталған суретің мен әсем әуенің жыр боп төгілері тағы да ақиқат. Иә, мен ақын емеспін. Сөйтсе де мен өзіңнің дархан дидарыңды, қаратaлдық жерлестерімнің жарқын істерін өмірбақи қара сөзбен кестелеп, өзегімді жарып шыққан ыстық лебізімді селдетерім даусыз. Өйткені, қазақ жырының абызы Әбділда Тәжібаев:

Сүйсе Гейне Рейнесін,
Жазса Тарас Днепрді,
Жазса Пушкин Еділді,
Неге маған жырламасқа
Сырда туған елімді, —

деп ағынан ақтарыла жар салғаны барша Алаштың есінде. О шетінен бұ шетіне ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген құланның тұяғы тозатын ұлан-байтақ Қазақ елінің ұлылы-кішілі өзен-көлдерге, телегей-теңіз суларға кенде емесі белгілі. Олар — Қара Ертіс, Жайсаң Жайық, Сұлу Сыр, Іңкәр Іле, Ерке Есіл-Нұра... Осылайша моншақтай тізбелер наһан өзендеріміздің қатарын сұйылтпаған қайсыбір өзендеріміз өміріміз бен өлеңіміздің өрімі боп, ән мен жырдың өзегі боп тартылғандай. Еріксіз аузыңа оралатыны Ойыл мен Жем, Арыс пен Ақсу, Бақанас пен Тоқырауын, Терісаққан мен Құланөтпес, Шідерті мен Сілеті, Сағыз бен Аягөз, Ақбұлақ пен Тобыл... тағы-тағылар.

Ал өзендер өрнектеген Жетісу өлкесіндегі әр бұлақтың, әр қайнардың, әр тұманың мен үшін қадір-қасиеті мүлдем алабөтен. Мұзарт шыңдарын күнге сүйдірген Алатау сілемдерінен бастау алар осы тұма-бұлақтардың дені арналы өзендерге айналып, тұс-тұстан андызданған күйі Көкше теңізге — менің Балқашыма құяды емес пе. Демек, айрықша сезімге бөлеген қасиетті Қаратaлдың бойында, берекатты Балқаштың жағасында туып-өскендіктен болар тапыл-тұпыл басып, оң-солымды ажырата бастаған алаңсыз кезден көргеніміз де, күнұзаққа ермегіміз де, ойынымыз да — су. Қолдың саласындай тарам-тарам жылғалар қарт Қаратaлдың құйғанында бар атырапты өрмекшінің торындай шимайлап жатады. Көктемгі енапат тасқында Сарыесік атырабының сай-саласы, арық-тоғаны мен өзектері кенезесінен асып шыға келеді-ай. Көлтабандар мен жазиралы жазықтар ернеуіне сыймай толқиды. Ауылдың іргесінен өтетін үлкен өзектегі ерте көктемде түскен су салқын күздің бел ортасына дейін бір қарыс төмендемей ағып жатады. Апыл-ғұпыл таңғы асымызды ішкен қарасирақтардың "шаруасы" белгілі ғой. Өзен жағалаймыз. Кісі бойынан асатын тік жарқабақты тоғанның суы мөп-мөлдір. Ағысты қуалап суға түскен біздің кәсібіміз — балық аулау. Әрине, қызық үшін, уақыт өткізу үшін. Ертеңнен қара кешке дейін сүзетініміз — майда шабақ. Шынашақтай-шынашақтай, жалт-жұлт еткен күміс теңге шабақтарды өзеннің табанындағы аттың тұяғындай шұңқырлардан уыстап-уыстап ұстаймыз. Шелегімізді толтырған бойда жыпырлаған олжамызды қайтадан өзенге жібере саламыз. Ауыздары ашылып, желбезектері қабарып өліп қалмасын дейміз да. Осы сурет әлденеше рет қайталанады. Ішіміз пысқан біз енді ойынның басқа бір түріне кірісер едік. Өзеннің ең терең жерінен сүңгіп барып, топырақ алып шығу — қиын жарыс. Үлкен сын өтетін алаңымыз ауыл сыртындағы ең терең екі апан. Яғни, бірі Кіші апан, немесе Төлеген-апан, ал екіншісі Үлкен апан — Шалбай-апан. Көзімізді сығырайтып ашқаннан кешкеніміз су болғандықтан тұңғиықта емін-еркін балықтай жүзетін бізге әлгі апандарға суға шомылу еш қорқыныш емес. Бірақ, әке-шешелеріміз қақпақылдап жолатпайды. "Иірімі қатты. Суға кетіп қаласыңдар. Оның үстіне қос апанның да ұйығы бар. Тартып кетеді. Абайламаса болмайды...". Осындай қатаң ескертпелер аяғымызды жиі тұсаулайтын біздің құлағымызды елеңдетер қилы-қилы аңыздар да күні кешегідей жаңғырады. Кіші апанға Төлеген ұстаның биесі ағып өліпті. Су ішіп тұрып, жазатайым тұяғы тайып кетіп ұйықтан шыға алмай мерт болыпты. Ал, Үлкен апанға әдетінше шомылуға барған Шалбай атам айдың-күннің аманында қол-аяғы тартылып қалып, әйтеуір, су білетінінің арқасында тосыннан төнген ажалдың шеңгелінен әупірімдеп зорға құтылғанын ересектер үнемі хикая ғып шертетін.

Мінеки, ауыл іргесінен өтетін Қараөзектің өріндегі аралары небәрі екі жүз-үш жүз қадым болатын егіз апанға кезек-кезек сүңгіп бағымызды сынаймыз! Шамамен бірінің тереңдігі жиырма құлаштан асса, екіншісі — отыз құлашқа анық жетсе керек. Бәйгеге түсетіндер кезегімен апанның дәл ортасына малтып барып, су бетінде қалқыған күйде екі қолын бірдей көтеріп алақандарын көрсетеді де ұртын ауаға толтырып ап сүңгіп кетеді. Әрине, шыңырау қазаншұңқырдың түбіне табаныңды тигізу оңай емес. Әп дегенде топырақ жұқанағын іліп шығу қайда. Тынысың тарылып жол ортадан кері қайтуға мәжбүрсің. "Балық-бала" атанып кеткен Ертоқай мен Болаттың өздері екі-үш мәрте сүңгігенде барып мақсаттарына қол жеткізеді. Намысқа тырысқан басқаларымыз да өз қатарларымыздан қалмауға бар күшімізді саламыз. Қабда мен Тілеу де мәз. Саусақтарының ұштарына жағылған қара майдай саз балшықты көрсетеді алма-кезек. Ерлік жасағандарына қуанған олардың ентігіңкі дауыстары жарқын естіледі. Ал сүңги-сүңги қызыл шиқандай боп аласұрған Шағай, Тілеубек, Серік, Кәтендер тәлтіректеп бірінен соң бірі жағаға шыққан. Баршасының уәждері: "Апанның түбі мұп-мұздай, тастай суық. Деміміз таусылып, тіпті сыртқа әрең көтерілдік емес пе...". Намыс қайрағын жаныған олардың қатарында мен де бармын. Аз-маз дамылдап алған біз қайтадан суға шолп-шолп секіреміз. Осылайша бәсекеге түскен қараборбайлар күннің қалай еңкейгенін де білмейді-ау. Ауылдың әр тұсынан аттарымызды атап шақырған әке-шешелеріміздің дауыстарына елеңдей, бүрсеңдей жөнелетініміз де есте. Ойын қызығына түсіп кеткен біз мезгілімен ас-суымызды ішпей, әбден қалжыраушы ек. Жарытып үй шаруасына да қолғабысымыз тимейді-ау. Еріксіз тамақ емес, таяқ "жейсің". Дірілдейміз, үркектейміз. Бәріне де кінәлі өзіміз. Іші құрғыр сезеді...

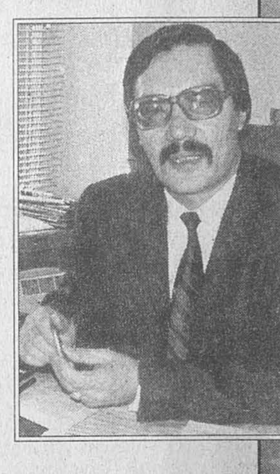

Ауылда қалған балалық шағымыздың суреттері тура кешегідей жаңғырады. Көгілдір көктемде Қаратaлдың тасығанын асыға күтеміз. Өткен сары ала күзде үзіліп-үзіліп іркілген Қараөзектің сарқындысы желтоқсанға жетпей, мүлдем тартылып қалады. Тек әлгі екі апанның суы мөлтілдеген күйі жатады. Қаһарлы қыстың бет қаритын аязы тұрысымен-ақ шыңылтыр мұз боп қататын бұл жерлер нағыз сырғанақты айдынға айналады. Ендігі ермегіміз — коньки мен шана. Ес қоңырауын дабылдатқан мезетте бәрі-бәрі бейне кино экранындай көз алдыңнан тізбектеліп өтетіні сізге де аян, сүйікті менің оқырманым. Өйткені, сіз де бала болғансыз, ойынға тоймайтынсыз. Бейкүнә, пәк бала көңіл-ай десейші!

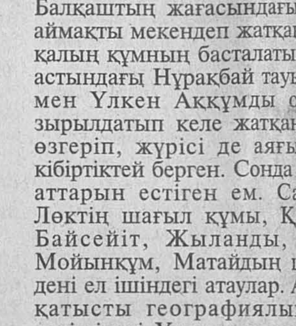

Сағыныш сазы құлаққа талып жеткендей. Көгілдір Балқашқа құлаған құстар әні ме? Сөз жоқ, соның өзі. Көкек тұысымен көк күмбезіне әсем өрмегін өрнектер кербез тырналар үні ғой. Сезім қылын тербер сиқырлы әуез тым шалғайдан, тым жырақтаң құмығып естілгендей. Қиыр шалғайда — ерке Есілдің жағасында, елорда төрінде ала қағазға тесіліп отырсам да Қараталымды бойлай, бауыр басқан Балқашымды бетке алған қанаттылар керуенін ой көзімен көргендеймін. Неткен құдіретті күш. Ұмытылып кете жаздаған марқұм Көкемнің қоңыр үні. Кірбеңсіз, саңқылдап тұр. Жадымда жатталған, жүрегімде ұялаған әдеттегі даусы. "Балам, Қаратал тасыпты. Аққайырдың бұрылмасынан арнасын бұза қашқан тасқынның беті жаман. Жер-көкті түгел анау бір жылдағыдай телегей-теңіз су басып кетпегей...". Үйреншікті сөз. Әлмисақтан естіп келемін десем қателеспеспін. Таң қылаң бергеннен көз байланғанша ат үстінен бел шешіп түспейтін жылқышы әкемнің біздің осынау Сарыесік-Атырау атырабында білмейтін ойшұңқыры, сірә, кемде-кем! Төмендегі Құйғанның арғы-бергі бетінен бастап, арқыраған Қаратaлдың өріндегі Шайқорған қылтасындағы аралықтағы жер-су, құм-төбелерді, елді-мекендерді геологша шатастырмай айтып отырады. Тоқсанның төрінде отырса да ойы зерек әкем біздің қай сауалымызға болсын асықпай, нақты жауабын беретін. Әңгімесінің әрін әдемі әзіл араластыра әдіптер ежелгі әдеті. "Ой, қарақтарым, баяғы-д-а-а бір әжелерің айтқандай, "Мен не көрмеді дейсіңдер, жер түбіндегі Қарабас-Қоржынды да көрдім ғой" демекші, біз де біраз жерді шарладық. Әйткенмен әлгі әпенде әжелеріңнің жер шеті дегені мына қолсозымдағы өзіміздің — Қарабас-Қоржын. Ауыл арасын Балқаш бөліп жатпаса, шамамен небәрі отыз шақырымның о жақ, бұ жағы. Ал, мен болсам Қаратaлдың қос қапталын талай мәрте кезгенмін, аяғым тимеген жер жоқ. Жиһангез дейсің бе, мал бағамыз, жоқ іздейміз да. Өстіп, көбіне кемпірімен күбірлесіп отырғанда "Қаратал тасыпты..." деп қалатыны бар... Одан арғысын естігім де, құлаққа ілгім де келмейді. Сүйінші хабарды ести сала, екі өкпемді қолыма алған бойы достарыма тартамын...

Жадыдағы жаңғырықтар біріне-бірі ұласып, сағынышқа айналған полотноларды қаз-қалпында бар бояу-бедерімен көлбеңдетеді-ай. Түкпірдегі ауылдан ұзап ешқайда шықпаған мен үшін облыс орталығы Талдықорған қаласына ең алғашқы сапар көп құпияның кілтін ашқандай еді. Әлі есімде. Тамылжыған тамыздың таусылар аптасы. "Балам, бірер күннен соң жаңа оқу жылы басталады. Ең жауапты оқу жылы. Он біріншіні бітіресің. Көппен бірге институтқа баратыныңды ұмытпа. Алматыда көк тіреп отырған көкең жоқ. Сондықтан да өз біліміңе, өз күшіңе сенесің. Соңғы сыныпта бар мүмкіндігіңді салмасаң болмайды. Ол үшін барлық оқулықтарыңды ертерек түгендеп ал. Ертең әкеңмен бірге Талдықорғанға барасың. Қаланы көріп, жол жүріп үйрен. Қарап отырсақ осы уақытқа дейін, тіпті аудан орталығын да көрмепсің-ау. Алматы сықылды әйдік шаһарға барғаныңда оң-солыңды ажырата алмайсың ба деп қорқамыз. Әйтеуір, әлгі өзің мақалаларыңды жіберіп жүрген газет-журналдардағы ағаларыңа сенеміз да. Жас тілшіміз деп хат жазып жүр ғой. Қолұшын созар. Сөйтіп қарағым, ала жаздай доп қуып, суға шомылғаннан басқа бітіргенің шамалы...". Шешем ұзақ сөйлеген. Әдеттегідей зекіп, ұрыспады. Шуақты лебізі жанымды жадыратып, еңсемді көтергендей. Көңілім марқайған мен жымыңдай бердім. "Басқа балалар секілді мен де облыс орталығын тамашалап, келер жылы астанаға — армандағы Алматыға барамын...". Көмейіме кептелген қуанышымды іште бүгіп, алыс сапарға асықтым.

Келер күнді зорға өткіздім. Күн батып, таң атпайтындай. Танау астындағы Көпбірліктен ұшаққа отырдық. Ұшақ деймін-ау. Балқаштың жағасындағы балықшы ауылдарына қос қанатты инеліктің қатынай бастағанына шамасы, жарты жылдай. Бұған шейін бұл өңірге тас жол түспегендіктен жолаушылар қияндағы аудан орталығы Үштөбеге қыр жолымен, Қаратaлдың оң жағалауын бөктерлей, бірде жыныс тоғайды аралап, енді бірде қалың құмды кешкен бұлың-бұлың көне сүрлеумен қатынайтын. Ескікөз қариялардың айтуынша, ертеректе со-на-у жиырмасыншы-отызыншы жылдары өрден келген кірешілер жүздеген түйемен осы аймақтан тұз тасыпты-мыс. Ең алғашқы соқпақ сорабы со кезде түскенге ұқсайды. Қиямет-қайым жол азабын шеккен адамдар екі жүз шақырым жердегі Үштөбеге екі тәулікте әрең ілінетін. Ағаш кабиналы мәшинені ауыстырған брезент қорапты такси кейінгі жылдары аптасына бір мәрте пошта жеткізіп, әрі сарылып күткен жолаушыларды тасиды. Ұбақ-шұбақ, төбе-төбе, біріне-бірі ұласқан қалың құмға тығылған мәшинені көбіне дерлік жолаушылардың өздері жабылып итеріп, доңғалақтарының астына бөрене салып мықшыңдап жүргені. Шет жағасын аудандық әскери комиссариатқа мектебіміздің жоғары сынып балаларын шақырғанда көргенім бар. Балқаштың жағасындағы жап-жасыл аядай ғана аймақты мекендеп жатқан ауылымнан көп ұзамай қалың құмның басталатынын қайдан білейік. Иек астындағы Нұрақбай тауын кемерлей Кіші Аққұм мен Үлкен Аққұмды ораған сақина жолмен зырылдатып келе жатқан мәшиненің дауысы да өзгеріп, жүрісі де аяғына тұсау түскен аттай кібіртіктей берген. Сонда алғаш рет өңкей құмның аттарын естіген ем. Сарыесіктің сары құмы, Ләктің шағыл құмы, Қаңғайдың қалың құмы, Байсейіт, Жыланды, Бөрілі құм, Өтекұм, Мойынқұм, Матайдың шыны құмы... Бұлардың дені ел ішіндегі атаулар. Ал аудан территориясына қатысты географиялық картада көрсетілген негізгілері Үшқара тауы, Қайрақты, Жаманқұм, Іріжар, Бестас, Жаманжал, Аралқұм, Сүртке құмдары деп тізіледі. Таусылмайтын төбелер, жеткізбейтін жоталар, бұйра-бұйра бел-белестер... Дөңгеленіп қалар емес. Құмды қақ жарған жолдың қос қапталымен жарысады да отырады. Иір-иір құм толқындары өзінше әдемі сурет. Әлгіндегі шоқ-шоқ үкілі шилер, мәуелі жиделер, қызыл жыңғылдар қатары селдірей сұйылып барып тырбиған-тырбиған сексеуілдерге ұласқан. Жанкешті тіршілік. Құм емшегін емген өсімдіктер әлемінің өз жұмбағы, өз сыры да толып жатыр. Аптапты ыстықта ауыздарын арандай ашып, тамақтары бүлкілдеген батбат кесірткелер де әлсін-әлсін жол кескектейді.

Санамда кескінделген көріністерді құс биігінен тамашалап отырмын. Алғашқыда "Аннушканың" табалдырығын қорқақтай аттаған беттегі үрей сезімі лезде сейілгендей. Иллюминаторға жабысқан бойда төменге үңілгем. Тас төгіліп, асфальт төселмеген дала әуежайынан шоқырақтап-шоқырақтап көтерілген ұшақ бір бүйірлей қырындағанда қолсозымдағы шалқыған көк теңіз төңкеріліп аспанға шыға келгендей болды. Көзімді тарс жұмып алдым. Заматында басыма жетіп келгені: "Әлгілердің Ұзынтұра-Шағай мен Боцман-Тілеудің айтып жүргендері шын болғаны ма? Иә. "АН-2" ұшағымен алғаш рет ауданға, теңіздің арғы бетіндегі Қарақұм мен Саяққа барып қайтқандар таңдайларын тақылдататын. Аспанға көтеріліп алғанша әлденеше аударылып-төңкеріліп, талай мәрте "мөңкиді" ғой. Ал одан кейін тау-тау қазбауыр бұлттарды сатыр-гүтір айырып, әткеншекше шайқалып тартады да отырады. Жүрегің шыдасын тек...". Мұны естіген кейбіреулер қорыққаннан әуежайға жүгірмей, сыралғы көліктеріне мәшине мен кемеге аяқ артатын-ды. Сөйтсе бәрі бекер екен. Әп-сәтте бойын тіктеп алған инелігің еш қозғалмастан қалқып келеді. Көзімді сығырайта ашқанымда төмендегінің бәрі алақанындағыдай шалынған. Жіті жанар жүгірткен сайын таныс жер бедерлерін ап-анық аңғарғанмын. Шұбатылған арқандай мың бұралып жатқан жап-жасыл жүлгенің тұп-тура үстімен ұшып келеміз. Іштей күбірлеймін. "Менің Қараталым!..". Өзеннің жыныс жағалауын көмкерген көкжиек қоп-қою. Тал-терек, торанғы, қарағаш пен жиде. Қаратaлдың қиястау бетінен көрінген "Төрттам" шлюзін бірден ажыраттым. Қателеспегеніме қуандым. Ілешала "Қоржынкөл" совхозының орталығы — Ақжар "менмұндалаған". Ауыл шетіндегі оқшауырақ бой көтерген екі қабатты ғимарат — орта мектеп. Қол бұлғап қалып барады. Бұдан арғысынан бейхабар мен көз талар кеңістікке дейін зеңгір көктен ынтыға бақылаймын. Жал-жал сары құм баяу сырғиды. Бұдырсыз шағыл. Өзенге ентіге құлаған қолтықтарынан жалғыз-жарым тоқал там, қора-қопсы көрінеді. Құм ішіндегі мал қыстаулары екені анық. Арагідік ұшырасып қалатын көне күмбездер мен мүжілген мазарлардың жұрнақтарын да аңғару қиын емес. "Кімдердікі болды екен, ә?!". Өзіме-өзім сауал қоямын. Оның да сыры бар. Ауыл ақсақалдарының аузынан талай мәрте естігенмін. "Біздің Қаратaлдың қасиетті топырағында қаншама батырлар мен билер, ақын-шешендер мен әулие-әмбиелер жатыр. Шіркін, солардың аты-жөндері ұмытылмаса, өнегелі істері мен іздері өшпесе екен...". Сыбырлап айтқан қарттардың аңсар лебіздері құлақ түбінде кешегідей жаңғырады... Туған жердің дидарына көзің де, көңілің де тоймайды. Зеңгір көк күмбезінің асты тұнған бояу. Әсіресе, төрт жүз километрге зер белдіктей керіліп жатқан Қаратал күмістей жарқырайды. Төңірегіме құштарлана, тесіле қарағыштаймын. Өзеннің екі қапталына алма-кезек ауысып, қалт-қалт етіп қалмай келе жатқан ұшақтың инеліктей көлеңкесі шалына береді. Бейнебір шарықтаған бала қиялымдай.. Жанарымның алдында. Ұстатсайшы жалыңнан...

... Несін жасырайық, бәрі-бәрін кеш естідік, кейін түсіндік. Оң-солымызды айырып, есімізді жидырған еркіндік жылдары айналамызға сергек назар аудартқаны күмәнсіз. Ең ақыры туған жеріміз бен өскен өлкеміздің тарихын танып-білуден қол үзіп кете жаздаған мәңгүрттік пиғылымызды өзгертудегі ықпалы зор.

Жер жәннаты Жетісудың шұрайлы да, шырайлы бір пұшпағы — Қаратал өңірі. Ынтымақ-бірлігі жарасқан, құт-береке дарыған осынау қасиетті мекен жайында талай жыр дүлдүлдері өлең өріп, сөз кестелеген. Таңдайына өлең ұялаған Бақтыбай ақын "Қаратaлдың бойына, Текелінің ойына қоныстанып тойлаған Ескелді атам бас болып" десе, поэзия құлагері Ілияс Жансүгіров "Мөлтеңдеп, Мойнақты орай Қаратал да, Көксуға қойындасад жарды жарып. Қосылып екі ерке су, екі сұлу Балқашқа қалың құмға кетед лағып" деп сырлы сөзбен сурет салса, атақты Қалқа ақын сезім селін өзінше төккен: "Аққан суы мөлдіреп, ішсе сусын қанады. Қаратaлдың өлкесі Іледен де бағалы". Ұлы үрдіс ешқашан үзілген емес. Туған жер, өнген аймақ, алтын бесік хақындағы толғаныс пен перзенттік парыз біздің де қаламымыздың ұшына сан мәрте іліккені тегін емес-ау.

Әрқилы жағдайдағы көңіл күй әсерлерін өресі биік оқырман менің жүрегімді жарып шыққан үлкенді-кішілі туындыларымнан жазбай аңғарары даусыз. Ақбас шыңдарын күнге сүйдірген асқақ таулар сілемдерінен бастау алып, көгілдір Балқашқа асыққан ежелгі Қараталымның өн бойы тұнған тарих. Қарт шежіре қойнауына тереңірек үңілген сайын ғажайып тебіреніске түсерің айдай анық. Сұңғыла суреткер Әбіш Кекілбайұлының пайымдауынша, Қаратал аймағында бағзы заманда қазақтың кіндік қалаларының бірі дәуірлеп тұрғанға ұқсайды. Әбіш ағаның бұл батыл пікірін өткен ғасырдың елуінші жылдары осы өңірде жүргізілген археологиялық ғылыми экспедиция жұмыстарының нәтижелері айғақтай түскендей. Қаратал обаларынан ғалымдар тапқан көне қазба-жәдігерлер біздің заманымыздың алғашқы ғасырларынан сыр өрбітеді. Әдемі әсер үстінде туған жердің жауһары мен жаңалығын жалпақ жұртқа жеткізгенше тағатсызданасың. Сөйтсе де әр жайдың басын бір шалмай, әулиелер мен батырлар мекеніне айналған киелі өңірде ғұмыр кешкен баһадүрлер өмірінен үзік-үзік деректерді сөйлеткенді жөн санадым. Көмейінен сөздің балы құйылған Балпық би бабамыздың төмендегі жаһұт жыр шумағы еріксіз тілге оралады:

Кеудесі Көксу болғанда,
Қаратал мынау сағасы
Жетісу деп атаған
Үш Арыстың баласы.
Маған салсаң, Есеке,
Болар деп тұрмын халқымның
Құт-береке панасы.

Осынау жыр жолдарында суреттелгендей, аттың жалында, түйенің қомында жүріп табан тіреген бұл аймақтың шын мәнісінде қасиетті мекенге айналғаны баршаға мәлім. Туған жерін жоңғар басқыншыларынан азат етуде аянбай күрескен ержүрек батыр, дуалы ауызды би Ескелді Жылкелдіұлы, Жетісу жұрты қашанда егіздің сыңарындай есімін қатар атайтын Балпық әулие Деріпсалұлы, Қабан (Қабылиса) жырау, даңқты батыр Жолбарыс Жылқайдарұлы қиын-қыстау кезеңде бір саптан табылған. Бабаларының өнегелі істерін, ерлікке толы іздерін ұмытпаған ұрпақтары — қаратaлдықтар перзенттік борыштарын адал орындауда. Найзаның ұшымен, білектің күшімен қорғаған ата-мекен төсінде мәңгі өшпес белгі ретінде асқақтаған маңғаз кесенелер бүгінгілердің қастер тұтар тарихи орындарға айналған. Тілімізге, дініміз бен ділімізге бет бұрдық. Әр ауылда имандылық ұялары — мешіттер бой көтеруде. Жас өркеннің аузынан еститініміз Ескелді бабаның "Айырылған азады, қосылған озады" деген тамаша тәмсілі мен Балпық бидің жүрекжарды лебізі — "Атына сенген мұрттай ұшады, құдайға сенген құстай ұшады".

Қаратaлдың бойын жағалай бір-біріне іркес-тіркес дамылдап жатқан әйгілі есімдерді одан әрі тізбелейікші: Айту би Жаубасарұлы, Бақай батыр, Мықтыбек батыр, Жәлменде би Байшығашұлы, Пышан Жәлмендеұлы, Қоғыл көріпкел, Қарымбай әулие Төттібайұлы, Ұмтыл Қабылбекұлы, Тілеуғұл батыр, Арқабай әулие...

Қазақ елінің тарихында өз айшықты орындары бар тұлғалар тізімі осылайша жалғаса бермек. Бұл — қуанышты жәйт. Егемендігіміздің арқасында еңсемізді тіктеп, азаттығымыздың арқасында тарихымызды түгендедік. Өшкеніміз жанып, жоғалғанымыз табылды. Неге мерейленбеске, неге марқаймасқа?! Толғанысты мезетте шалқыған көңілдің пәс тартарын қайтерсіз. Жасыратыны жоқ, кеңестік зымиян саясат санамызды тұмшалап, ойымызды шідерледі ғой. Ең өкініштісі де осы еді. Алысқа бармай-ақ өз басымнан, өз ауылымнан, өз аймағымнан дәйекті молынан келтіре аламын. Жоғарыда әспеттеп атаған атақты адамдардың аты-жөндерін тәуелсіздік таңына дейін естіген емеспіз. Қабірлері ауылымыздың іргесіндегі Қаратaлдың жағасында төмпешік боп елеусіз жатқан Мықтыбек, Тілеуғұл, Бақай батырлар хақында еміс-еміс сыбыр әңгімелер ғана құлақ түбінде жаңғыратын. Айғайлап айтуға тыйым салынғанын бала-жүрек қайдан ұқсын?! Ал, өзіміз тұрып жатқан Сталин, Киров, Фрунзе ауылдары әкелі-балалы Жәлменде би мен Пышан сазгердің, Арқабай әулиенің атақоныстары екенін кейінгі ұрпақ мүлдем білмейтін-ді. Есесіне осы өңірдегі ежелгі елді мекендердің "Ленинский путь", "Крупская", "Красный Октябрь", "Красный Восток", "Правда" аталғанына мәз. Маңайына жіті назар аудартпаған меңіреу саясаттың салқынын кеш сезсек те үкілі үміт үзілмепті-ау. Азаттығын алысымен-ақ еліміздің түкпір-түкпірінде ұлы перзенттеріміздің, ардақты тұлғаларымыздың есімдері қайтадан жаңғыртылып, жермен-жексен болған зираттары қалпына келтіріліп, қасиетті рухтарына арналып ас берілді. Осындай республикалық деңгейдегі еске түсіру салтанаттары да Қаратал ауданында бірінен соң бірі өткізілді. Оның бәрі қалың жұрттың есінде. Алайда, өзім туып-өскен жерде, яғни әкелі-балалы Жәлменде мен Пышанның атамекені — Шилікарында, атақты Сиез төбеде болған дүбірлі тойдың дабылы тіптен алабөтен. Өткен ізімізге, кешкен тарихымызға жаңаша көзқарас қалыптастырған айтулы күндердің жаңғырығы әрдайым естіліп тұрса керек. Шалғайдағы ауылдарымыз бен ежелгі жер-су аттарына дейін жаулап алған қызыл төңкерісшілердің шұбарланған аты-жөндерінен де арыла бастадық. Жүрекке жылылық шуағын құйған жаңа дәуір талабы бойымызды да, ойымызды да осылайша сергіте бергей.

Иә, ұлы үрдіс ешқашан толастамайды. Батырлар мен әулиелер ордасына айналған қасиетті аймақтың даңқын асқақтатқан әйгілі есімдер шоғыры толқын-толқын буынға ұласқан. Қазақ өнерінің корифейлері Қанабек Бейсейітов пен Бикен Римованың бір топырақта туып-өскені қандай қуаныш. Сахна саңлағы Қанекең өмірден озарынан бірер жыл бұрын біздің ауылдың маңындағы Қаңғайдың қалың құмының ішіндегі жалғыз қыстауды іздеп барыпты. Сағынышты жылдардың ізін сарыла іздеген атақты актер қияндағы қыстаудың жұрнағынан сыңар діңгекті көргенде ағыл-тегіл егіліпті. "Аяулы Күләшім, ардақты Күләшім келін боп ең алғаш табалдырығын аттаған алтын босағам емес пе бұл?! Бар екен ғой, тұр екен ғой қара шаңырағымның белгісі... Сон-а-у Алматыдан аң аулауға еріп келді дейсіңдер ме, айналайындар? Мен соңғы рет Күләшімнің көзін көруге келдім. Таптым, көрдім... Арманым жоқ...". Осы оқиғаны өз көзімен тамашалаған ауылдас ағайым, ұлағатты ұстаз Төкен Омаров ұдайы аузынан тастамай, жыр ғып айтушы еді. Таңданарлық тосын штрихты оқырман назарына ұсынудың сәті енді ғана түскендей.

Қазақ дедективінің ізашары, белгілі қаламгер Кемел Тоқаев есімін білмейтіндер некен-саяқ. Ал асылдың тұяғы Қасым-Жомарт Кемелұлы мемлекетіміздің нағыз мақтанышы. Қазақстан Ұлттық ғылым академиясының академигі, ауыл шаруашылығы ғылымының докторы, профессор Ғалиолла Мейірманов, республика Парламентінің үш мәрте депутаты болған Көбес Ақылбаев, Қазақстан энергетика саласының айтулы маманы Кенжемұрат Дүкенбаев, танымал қылқалам шебері Анарбек Нақысбеков, даңқты спортшылар Айдарбек Жапсарбаев, Мәулен Мамыров, бүгінгі нарықтың нағыз майталмандары, кәсіпкер-жетекшілер Бақыт Смайылов, Амангелді Хабаров тәрізді таңдаулы тұлғалардың ерен еңбектері аудан шеңберінен асып, ұлан-ғайыр еліміздің шартарабына жайылған.

Ауданның ең қарт тұрғындарының бірі, байшегірлік кейуана, тоқсанның бел ортасындағы Қамила апайдың айтуынша, Балқаштың нар қамысындағы соңғы жолбарысты өткен ғасырдың отызыншы жылдары Қаратaлдың құйғанынан Сәдуақас аңшы ұстаған көрінеді. Әрине, елең еткізер бұл деректі екінің бірі біле бермейтіні рас.

Дана бабаларымыз үлкен өмірден жиған-терген тәлімдерін асыл сөзбен тұжырымдап, оймақтай оймен түйіп отырған ғой. Қарапайым қағиданың, тамаша тәмсілдің тұңғиығына бойлау — мақсат та, парыз. Сондай орамдардың шоқтықтысы "Туған жер — алтын бесік". "Әр адамның өскен жері Мысыр шаһары", демекші сексен жылғы тарихы бар өркенді өлкенің, ыстық мекеннің шежіресін жазып жатқан жерлестерімнің жарқын жетістіктері әрдайым мерей марқайтады. Туған елдің еңсесін көтерудегі өнегелі үлестерін үнемі үлгі етіп отырғың келеді. Отызға тарта Еңбек Ерлері шыққан аймақтың қазіргі айбыны мен абыройы өз биігінен аласарған емес. Ауданды мекендейтін алпыс мыңға жуық халықтың мақсаты мен мүддесі ортақ арнаға жұмылған. Мыңғыртып төл өргізген малшы мен алтын дән аялаған күрішші, бау-бақша өсірген бағбан мен су ырзығын сүзген балықшы, құрыш білек құрылысшы мен болат жолдың бапкері — теміржолшының да ойлаған нысанасы ортақ. Ол — ел игілігін еселеу. Бүгінгі дәуірдің Ұлы Жібек жолы саналар Түркісіб күретамыры бойындағы ең үлкен бекеттердің бірі — Үштөбе қаласы Қаратал ауданының орталығы. Отыз мыңдай тұрғыны бар жасыл желекке оранған шағын шаһардың қазіргі көркі мен келбеті де көз тойдырғандай. Жасын мен намыстан жаратылған жас өрендердің келешекке құлшынысы, ертеңге ұмтылысы айрықша. Оның да жөні бар секілді. Сұрапыл соғыстың от-жалынын белден кешкен Кеңес Одағының батыры әйгілі жерлестері И.В.Косенковтің жанқиярлық ерлігін ұдайы өз аузынан естіп жүрген қаратaлдықтар, енді міне, орда бұзар жасында "Халық Қаһарманы" атанған Азамат Жұмаділовтің есімін өзгелерге үлгі-өнеге етіп айтады. Мерейлі тұста дауылпаз ақын Иса Байзақовтың жүрегін жарып шыққан "Ел болса, ер туғызбай тұра алмайды" деген тамаша сөздері көмейге оралған. Түн ортасында қос бүлдіршінді анасымен бірге лаулаған өрт құшағынан құтқарған үштөбелік жігіттің жүрекжұтқан батылдығын қалайша ерлік емес дей аламыз. Аңыз бен ақиқат әрдайым қатар жүрсе керек...

Құдайға шүкір, қырық жылғы серігім сүйікті қаламымды қолыма қайта ұстап отырмын. Туған жерім — алтын бесігім хақындағы осынау эссе-толғаныс аяқталмай, шорт үзіле жаздаған-ды. Табан астынан ұстараның жүзіндей қылпылдаған дүниенің алай-дүлейі шыққаны. Ғұмыр бойы ілгері сүйреп келе жатқан жұдырықтай жүрегімде иненің жасуындай кінәрат бар деп кім ойлапты?! Алып ұрған. Есімді реанимация бөлімінде жидым. Қиын-қыстау сәтте миымның бір қалтарысына тығылған ойларым жетімсіремепті. Қаз-қалпында қалам ұшына құйылып жатқандай. Бұған да тәуба!

... Туған елге деген, қасиетті Қараталыма деген сары көбелек сағынышымды ақ шағала көңілден ұшырдым.

Ерке Есілдің жағасынан, асқақ Астанадан.

Талмасыншы қанаты, Сағыныштың, қайырылмасыншы!..